

ВІДРОДЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

За останнім в радянську епоху переписом населення 1989 р. в Україні проживало 487,3 тис. євреїв. Розпад СРСР та проголошення незалежності України корінним чином змінили долю всіх етнічних громад молодого незалежного держави, у тому числі й євреїв. З самого початку державотворення національна політика в Україні стає в один ряд з такими проблемами, як утвердження суверенітету, територіальної цілісності країни, формування національних збройних сил, запровадження національної валюти та державної символіки і т.д. Це зумовлювалося, по-перше, прагненням зберегти єдність суспільства, залучити до активної участі в державотворчих процесах громадян усіх національностей, запобігти будь-якій конфронтації на етнічному ґрунті; по-друге, спадковістю демократичних засад українського народу у ставленні до іноетнічних громад, їх мови і традицій, культурних та релігійних особливостей; по-третє, готовністю України послідовно керуватися загальновизнаними нормами і принципами міжнародного права в національній сфері. Ці чинники міжнаціональної злагоди та стабільності в суспільстві стали пріоритетними в діяльності всіх гілок влади, знайшли втілення в ряді політико-правових актів України.

Першим документом на шляху відновлення незалежності України, побудови громадянського суспільства, становлення української політичної нації – об'єднання громадян усіх національностей України – стала Декларація Верховної Ради УРСР “Про державний суверенітет України” (16 липня 1990 р.). Декларація юридично закріпила ряд принципових положень щодо національних проблем в Україні. По-перше, вона реалізувала право української нації на самовизначення. По-друге, визначала поняття “народ України” як громадяни республіки всіх національностей. По-третє, вона констатувала, що в державі забезпечується рівність перед законом усіх громадян, незалежно від расової та національної належності, мови та релігійних переконань, гарантується “всім національностям, що проживають на території республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку”¹. А схвалена Верховною Радою України 1 листопада 1991 року “Декларація прав національностей

України” стала першим державним актом незалежної України, який гарантував громадянам понад 100 національностей країни “рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права”². Положення Декларації “Про державний суверенітет України” щодо національної сфери та “Декларації прав національностей України” були збагачені, конкретизовані та отримали правове врегулювання в цілому ряді законодавчих актів, таких як закони про громадянство, об’єднання громадян, освіту, засоби масової інформації, національні меншини, про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, нарешті, в Конституції України.

Ці та інші акти становлять правову базу врегулювання національних відносин, яка закріплює державне сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури та захист прав національних меншин, задоволення їх потреб. Вона гарантує основні права національних меншин у повній відповідності до міжнародних правових актів і принципів демократії, а саме: заборона дискримінації національних меншин як головна передумова реалізації їх прав, право на збереження своєї ідентичності та самобутності, мовні, освітні, культурні та релігійні права.

Юридичне закріплення демократичних засад життєдіяльності національних меншин в Україні, залучення їх до політичного, господарського і духовно-культурного життя стало запорукою міжнаціональної злагоди, формування громадянського суспільства, утвердження його стабільності.

Одночасно зі створенням законодавчої бази, що врегульовувала життєдіяльність національних меншин, відбувалося становлення та удосконалення етнополітичного менеджменту України, його структури, головних функцій та методів.

Головними функціями етнополітичного менеджменту за В. Євтухом³ є: 1) правова – розробка та законодавче оформлення імперативних настанов (законів, указів тощо); 2) контрольна – контроль за виконанням законодавчих та нормативних актів у сфері міжетнічних відносин; 3) організація взаємодії – створення регіональної структури управління та її взаємодія з центральними органами державного управління. Методи ж етнополітичного менеджменту (прогнозування, організаційного регламентування, моделювання, фінансової підтримки, надання соціальних пільг, сприяння діяльності громадських об’єднань і т.д.) використовуються комплексно

для адекватного і своєчасного реагування на перебіг етнополітичних процесів у країні, їх повноправного і стабільного розвитку.

Створення відповідного політико-правового поля та формування етнополітичного менеджменту країни за роки її незалежності зумовили етнополітичний ренесанс як української нації, так і всіх етнічних спільнот, що проживають в Україні. Він характеризується інтенсивним зростанням етнічної самосвідомості громадян України, їхнім прагненням до відродження етнічної самобутності та пошуком шляхів ефективної участі в державотворчих суспільно-політичних процесах і реалізації соціально-економічних, політичних, культурно-освітніх та релігійних інтересів.

Суттєвими рисами етнічного відродження національних меншин стало утворення всеукраїнських, регіональних та місцевих організацій з переважаючим членством однієї етнічності; утворення і функціонування шкіл з повним, частковим або епізодичним навчанням мовами меншин, недержавних учбових закладів, відкриття середніх спеціалізованих та вищих навчальних закладів, які готують фахівців мовами етнічних меншин; організація преси етнічними мовами або ж для етнічних меншин з різною періодичністю видання; впровадження радіо і телебачення; видання підручників та літератури мовами національних меншин.

Згадані риси та ознаки етнічного відродження характерні й для єврейської громади України. Важливою його складовою стало демократичне вирішення питання еміграції євреїв. Вони отримали право на зміну громадянства, вільний виїзд з країни. Змінилася сама психологічна атмосфера в суспільстві щодо еміграції, чому сприяла й нормалізація відносин України з державою Ізраїль. З часу перепису населення в СРСР 1989 р. з України виїхало понад 450 тис. євреїв. Серед країн виїзду перше місце займає Ізраїль (39,9% емігрантів), далі йдуть США та ФРН. Втім, в останні роки спостерігається процес повернення євреїв в Україну. За різними джерелами, повернулося від 30 до 50 тис. чоловік⁴.

За даними перепису населення 2001 року в Україні проживало 103600 євреїв. Найбільша кількість їх мешкала в Києві (17962 чол.), Дніпропетровській (13779 чол.), Одеській (13386 чол.), Харківській (1157 чол.), Донецькій (8825 чол.), Запорізькій (4353 чол.), Миколаївській (3263 чол.) та Вінницькій (3066 чол.) областях, а також в АРК (4515 чол.)⁵. Звичайно, еміграція такої значної кількості українських євреїв суттєво звузила соціальну та інтелек-

туальну базу відродження єврейського способу життя, економічних, культурно-освітніх, релігійних традицій єврейства. Та попри цю обставину, євреї, що залишилися в Україні, самоідентифікувавши себе громадянами молоді незалежної держави, активно включилися в державотворчі процеси, суспільно-політичне та духовне життя країни, формування громадянського суспільства, надаючи йому неповторних рис поліетнічного, полікультурного змісту.

В Україні досить динамічно проходив процес організаційного структурування єврейського обшинного життя. Однією з перших серед усіх національно-культурних об'єднань країни став Чернівецький єврейський громадсько-культурний центр, утворений у червні 1988 р. На цей час в Україні діє близько 500 єврейських інституцій, у тому числі 155 організацій єврейської культури⁶. Всеукраїнський статус мають Єврейська рада України (президент – І.М. Левітас), Асоціація єврейських організацій та громад України (голова – Й.С. Зісельс), Всеукраїнський конгрес України (президент – В.З. Рабінович), Єврейський фонд України (голова – А.І. Монастирський) та Єврейська конфедерація України (президент – С.В. Максимов)⁷. Керівники згаданих всеукраїнських єврейських організацій входять до складу дорадчо-консультативного органу – Ради представників всеукраїнських організацій національних меншин, яка функціонує при Держкомнацміграції.

Кожна з цих організацій, в підпорядкуванні яких в регіонах України є певна мережа культурних, освітніх, релігійних, добродійних та іншого характеру об'єднань, прагне знайти свою нішу діяльності, спрямованої на відродження єврейства. Зокрема, Єврейська рада України, що входить до складу Європейського та Всесвітнього Єврейських конгресів, спрямовує свою діяльність на збереження і розвиток національних цінностей, захист соціальних інтересів єврейського народу. Рада реалізує програму увічнення пам'яті жертв фашизму. З цією метою при ній створено фонди "Пам'ять Бабиного Яру" та "Пам'ять жертв фашизму". Щорічно проводиться урочисте вшанування жертв трагедії Бабиного Яру, що поступово набирає всеукраїнського національного характеру. За підтримки Міжнародної єврейської організації "Джойнт" при Раді працює центр "Героїзм та Голокост євреїв у Великій Вітчизняній війні".

За пропозицією ради у багатьох містах України за участю органів місцевого самоврядування та громадськості спорудже-

но пам'ятники євреям, які загинули в роки гітлерівської окупації України.

Під егідою ради створено також центр “Єврейська енциклопедія України”, в якому зібрано матеріали про письменників, вчених, художників, композиторів, військових і державних діячів. Музейний фонд ради провадить збір експонатів для Державного музею єврейської історії і культури України. Традиційними стали всеукраїнські фестивалі “Всі ми діти твої, Україно!” та однойменних науково-практичних конференцій, які організовує рада.

Асоціація єврейських організацій і громад України опікується роботою релігійних громад, молодіжних, жіночих та спортивних організацій, бібліотек. Вона є засновником трьох періодичних видань. Асоціація реалізує ряд програм, зокрема таких, як “Освіта”, “Милосердя”, “Праведники світу”, “Збереження спадщини” та ін. Їх реалізація спрямована на відродження єврейських національних традицій і, водночас, на зміцнення атмосфери міжетнічної толерантності в країні, вільного розвитку і взаємозбагачення культур усіх етносів, формування полікультурного суспільства в Україні.

Традиційним стало щорічне проведення в період літніх канікул своєрідного молодіжного табору толерантності, в рамках якого представники близько 20 національностей беруть участь у різноманітних культурно-освітніх заходах. Останні є ніби зрізом полікультурного суспільства в державі, де культура і традиції кожного етносу представляють свою самобутність і водночас складову загальноукраїнської культури.

Єврейський фонд України має за мету всебічне зміцнення єврейських організацій та общин, підтримку і реалізацію різноманітних соціально-просвітницьких проектів. Фонд опікується проблемами культури, освіти, соціальної допомоги, видавничої діяльності. Він ініціює проведення освітніх семінарів, наукових досліджень у сфері єврейської історії, мистецтва, літератури, мови. Під його патронатом проводяться міжнародний фестиваль театрального мистецтва “Мандруючі зірки” та фестиваль єврейського мистецтва “Шалом, Україно!”, що стали традиційними.

Видавнича діяльність фонду спрямована на підготовку та видання навчально-методичної та наукової літератури, аудіо- та відео матеріалів. Зокрема, зусиллями фонду опубліковані хрестоматія “Єврейська музика”, збірник “Еврейские песни”, черговий за випуском альманах наукових праць “Єврейський світ”. Через

Єврейський общинний центр “КІНОР” Фонд співпрацює з Американським єврейським розподільчим комітетом “Джойнт” та з Міжнародним благодійним фондом “Хорошие новости” і дитячим фондом “Керен – ТОР”. Фонд успішно поєднує добротину та культурно-освітню діяльність.

Сприянню реалізації та захисту національних, соціальних, культурно-освітніх, інтелектуальних та інших інтересів єврейської громади підпорядкована діяльність Всеукраїнського єврейського конгресу України. Він є засновником щотижневої газети “ВЕК” та телепрограми “Мазлтов”, надає юридичну допомогу громадам, спрямовує роботу Єврейського общинного центру (організація творчих вечорів, виставок, реалізація освітніх програм) та сприяє здійсненню культурних, освітніх і релігійних проектів Центральної синагоги.

Робота згаданих всеукраїнських єврейських інституцій певною мірою співвідноситься з діяльністю в Україні міжнародних єврейських організацій – “Джойнта” та Єврейського агентства (“Сохнут”). Представництва “Сохнута” діють більш ніж у 70 містах України, “Джойнта” – у чотирьох містах, хоча з 1996 р. під його патронат перейшли благочинні організації системи “Магет Авот”, утворені в західноукраїнському регіоні⁸. Не вдаючись до аналізу діяльності згаданих міжнародних єврейських організацій, відзначимо все ж, що їх вплив на регіональні організації, а отже й на все єврейське общинне життя в Україні, суттєвий. Зазначимо, для прикладу, що в Дніпропетровській області діє понад 60 різних організацій, що опікуються проблемами євреївства. У містах Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Кривому Розі, Павлограді, Пісчанці функціонують єврейські общинні структури, благочинні організації діють у Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Кривому Розі, Нікополі, Павлограді, релігійні об’єднання – у Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Жовтих Водах, Новомосковську, Павлограді. У цій же області працює 6 недільних шкіл, а також сімейні недільні школи прикладного мистецтва, естетичного виховання, математико-хореографічна, музична, музично-хореографічна; працюють єврейський дитячий садок, дві їешиви, жіноче педагогічне училище “Бет-Хана”, інститут соціальних і общинних працівників, українсько-єврейський освітній центр, народний університет єврейської культури. У Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Кривому Розі, Павлограді є відділення агентства “Сохнут”, у Дніпропетровську

– Східноукраїнське відділення “Джойнта”. Єврейські общини області є засновниками газет “Алеф – хроника”, “Община и ты”, “Ткума”, “Шалом Хаверим”, “Шабат Шалом”, журналу “Еладим” і тижневика “Теула” та телепрограми “В наше время”.

Досить розгалуженою є мережа організацій, що опікуються проблемами життєдіяльності євреїв і в інших регіонах України⁹.

Як міжнародні, так і українські (всеукраїнські та регіональні) єврейські організації досить важливим аспектом своєї роботи вважають реалізацію різноманітних культурно-освітніх проектів. Зважаючи на те, що за даними перепису населення 2001 р. мову своєї національності вважали рідною лише 3213 євреїв (3,1%), а українську – 13924 (13,4%) та російську – 85964 чол. (83%)¹⁰, мовна самоідентифікація єврейського населення України зберігає свою актуальність. Саме з огляду на це, ухваливши закон “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, Верховна Рада України поширила її положення і на єврейську мову, взяла її під державний захист, що передбачає відповідне фінансування інфраструктури освіти, створення належної науково-методичної та матеріальної і кадрової основи освітньої діяльності єврейських товариств і організацій¹¹. Нині за даними Державного комітету України у справах національностей та міграції в Україні єврейською мовою працює 14 дитячих садків, 16 денних шкіл, 7 ієшив, близько 100 недільних шкіл, вихованням і навчанням у яких охоплено близько 20 тисяч чоловік. Єврейську культуру пропагують численні творчі колективи. Найбільш відомими з них є театр єврейської пісні “Нешоме”, єврейський хор “Фаргенігн”, танцювальні ансамблі “Шахар” та “Сімха” та інші.

Поступове становлення культурно-освітньої системи євреїв, яка, поза сумнівом, і надалі буде удосконалюватися, відбувалася стабілізація конфесійної конфігурації в Україні, важливим сегментом якої став іудаїзм. У 2004 р. в країні було зареєстровано 285 єврейських регіональних організацій, представлених 8 течіями. Найбільше їх було на Вінничині (22), Донеччині (20), Житомирщині (17) та в м. Києві (19).

Оскільки в Україні немало місць, пов’язаних з появою і ранньою історією хасидизму, в останні роки спостерігається відродження релігійного паломництва до Умані, Меджибожа та інших місць поховання цадиків, що, в свою чергу, зумовлює зростання кількості громад цієї течії. Тож за даними Держдепартаменту ре-

лігій Міністерства юстиції України найчисельнішим на сьогодні є Об'єднання хасидів Хабат Любович – 115 громад, Об'єднання іудейських релігійних організацій України – 76, прогресивного іудаїзму – 50, Всеукраїнського конгресу іудейських релігійних організацій – 12. В країні провадять роботу понад 100 рабинів, більш як 100 синагог¹².

Віросповідне самовизначення іудеїв України, як і представників інших етноконфесій, супроводжувалося обговоренням громадськістю та відповідним управлінським врегулюванням кількох досить важливих проблем. Йшлося, насамперед, про внесення змін до закону “Про свободу совісті та релігійні організації”. Релігійні організації одностайно виступали проти розширення повноважень центрального органу виконавчої влади у справах релігій. Наразі виборчі процеси 2005 – 2006 років та реорганізація 2006 року Державного комітету у справах релігій у департамент у складі Міністерства юстиції відсунули на другий план дискусії щодо цього питання.

Абстрагуючись до певної міри від обговорення проблем викладання основ релігії в середніх навчальних закладах, яка не врегульована чинним законодавством України, єврейські організації прагнуть надавати релігійну освіту молоді на рівні церковних структур. Поступово в країні зростає кількість релігійних шкіл (іешив), на сьогодні їх працює вже 7. Саме такий шлях поширення релігійної освіти видається нам перспективним.

Дедалі більше втрачають свою гостроту питання реституції церковного майна та забезпечення релігійних громад культовими приміщеннями, хоча говорити про їх вирішення ще зарано. Якщо в цілому по Україні релігійні громади забезпечені культовими спорудами на 69,5%, то кримські мусульмани – лише на 35%, а іудеї – на 44,6%¹³.

Отже, як громадським єврейським общинам, так і органам місцевого самоврядування ще немало треба зробити для реалізації прав громадян єврейської національності щодо задоволення їх релігійних потреб. І як свідчить досвід останніх років у цьому питанні вони знаходять взаєморозуміння. Над програмою реституції общинної власності активно працює утворений Євроазіатським єврейським конгресом комітет по реституції. На початку 2005 року Президент України В.Ющенко під час візиту до США заявив, що держава активізує передачу націоналізованої за радянської влади

власності єврейським общинам і є підстави сподіватися, що так воно і буде.

Розширюючи мережу національно-культурних організацій, освітніх та релігійних інституцій, єврейство України виступає не тільки об'єктом, але й суб'єктом етнополітики України. Позиція єврейської спільноти щодо тих чи інших проблем розвитку держави знаходить відображення в діяльності 40 національних періодичних видань (газет, журналів), всеукраїнських та регіональних телевізійних та радіопрограмах. З одного боку, вони пропагують унікальність самобутності історії, культури, традицій єврейського народу, а з другого, розглядають соціокультурну особливість кожної етнічної громади держави як неодмінну умову формування поліетнічного, полікультурного, громадянського суспільства України.

І, нарешті, заслугоує на увагу наукова та красназнавча діяльність єврейських національно-культурних організацій, які, створивши відповідну систему наукових, красназнавчих, архівних інституцій, знайомлять теперішнє покоління євреїв України з минулим етносу, цілком слушно вважають історичну пам'ять важливим фактором відродження його самобутності та національних традицій. Широкий спектр наукових досліджень провадить Інститут іудаїки, створений 1993 року (директор Л. Фінберг). В інституті здійснюється близько тридцяти дослідницьких проектів і програм, створені і постійно поповнюються бібліотека та архів, опубліковано більше п'ятдесяти книг з історії і культури євреїв України, провадяться соціологічні дослідження, художні виставки, семінари, лекторії, щорічний фестиваль єврейського кіно. Щорічно інститут проводить міжнародні конференції "Єврейська історія і культура в країнах Центральної і Східної Європи", оприлюднюючи їх матеріали, видає літературно-публіцистичний альманах "Егупец", журнал "Євреї Євразії", "Євроазіатский єврейский ежегодник"¹⁴.

З утворенням в 1991 р. у системі Національної Академії наук України Інституту політичних і етнонаціональних досліджень (до 1997 – Інститут національних відносин і політології) розгорнув свою діяльність відділ єврейської історії і культури (зав. відділом – О.В. Заремба). За період роботи відділу його співробітниками опрацьовано близько 200 оригінальних дослідницьких тем з історії єврейства України, частина з яких стала підставою кваліфікації їх авторів кандидатами (11 чол.) та докторами (2 чол.) наук¹⁵.

З березня 2002 р. в рамках відділу єврейської історії і культури розпочав діяльність Український центр вивчення історії Голокосту (директор – А. Подольський). Центр співпрацює з науковими і громадськими організаціями і фондами України та світу. Поряд з науковою роботою (підготовка серії наукових видань “Українська бібліотека Голокосту”) центр займається розробкою програм та підручників з вивчення історії Голокосту в єврейських та неєврейських школах і вузах України, надає методичну допомогу викладачам, проводить тематичні конференції та семінари. Періодичним виданням центру є науковий журнал “Голокост і сучасність: студії в Україні і світі”.

Дослідницькі, освітні і просвітні програми в галузі вивчення Катастрофи європейського єврейства провадить і дніпропетровський Центральний український фонд історії Голокосту “Ткума” (директор – І. Щупак). У Дніпропетровську в 2005 р. розпочалося будівництво Музею історії Голокосту і єврейських общин України¹⁶.

В Україні, окрім єврейських педагогічних училищ та навчальних закладів, діє Міжнародний Соломонів університет, заснований 1991 року (ректор – О. Розенфельд). На його факультетах – юдаїки, біологічному, економічному, медично-інженерному, юридичному, соціології, комп’ютерних наук – здійснюється підготовка фахівців на рівні сучасних світових стандартів вищої освіти.

Як бачимо, відродження єврейства України, окрім соціальної бази, має солідну політико-правову базу та інтелектуальний і організаційний ресурс. Попри певні прояви антисемітизму, свідченням чого є відповідні публікації в київській та регіональній пресі, ксенофобські випадки в синагозі Бродського та публікації антисемітського характеру у виданнях Міжрегіональної академії управління персоналом¹⁷, українське суспільство в цілому доброзичливо налаштоване до всіх етнічних складників своєї культури і політики, у відродженні етнічних культур і традицій вбачає плідні перспективи і свого демократичного розвитку.

Водночас, вважаємо необхідним подальше удосконалення політико-правової бази розвитку всіх етнічних громад. Зокрема, давно назрілими є розробка і схвалення Концепції державної етнополітики, внесення змін до закону про національні меншини, узаконення і розробка механізмів функціонування інститутів національно-культурної автономії в країні, визначення суб’єктів

фінансової підтримки державою етнічних спільнот, формування поліетнічного, полікультурного суспільства в Україні.

¹ Декларація про державний суверенітет України // Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірн. док. і мат. – К., 1994. – С.456.

² Там само. – С. 474.

³ *Свтух В.Б.* Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. – К., 1997. – С. 100–101.

⁴ *Євроазіатський єврейський ежегодник (2004/2005 год).* – К., 2005. – С. 321.

⁵ *Україна поліетнічна.* – К., 2003. – С. 19.

⁶ *Євроазіатський єврейський ежегодник (2004/2005 год).* – С. 321.

⁷ *Україна поліетнічна.* – С. 31-33.

⁸ *Євроазіатський єврейський ежегодник (2004/2005 год).* – С. 322.

⁹ Там само. – С. 377–379.

¹⁰ Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К., 2003. – С. 24.

¹¹ Міжнаціональні відносини в Україні: питання інформаційного простору. Всеукр. конф. (14 лют. 2006 р., м. Київ). – К., 2006. – С. 15.

¹² Релігійна панорама. – К., 2003. – С. 59; Вибори 2002 у контексті міжнаціональних відносин. Матеріали моніторингу. Вип. 4. – К., 2002. – С.38–39.

¹³ *Людина і світ.* – К., 2004. – С. 30.

¹⁴ *Финберг Л.* В пошуках єврейського насліддя (Опыт Киевского института иудаики 1995–2005 гг.) // *Єврейське краєзнавство та колекціонування.* Збірн. наукових праць. – К., 2005. – С. 3–10.

¹⁵ Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Бібліографія праць співробітників Інституту 1991–2001 рр. – К., 2002. – С. 161–177.

¹⁶ *Євроазіатський єврейський ежегодник (2004/2005 год).* – С. 323.

¹⁷ Вибори 2002 у контексті міжнаціональних відносин. Матеріали моніторингу. Вип. 5. – К., 2002. – С. 3–24. ; Вибори Президента України в контексті міжнаціональних і міжконфесійних відносин. Матеріали моніторингу. Вип. 1. – К., 2004. – С. 8–23.